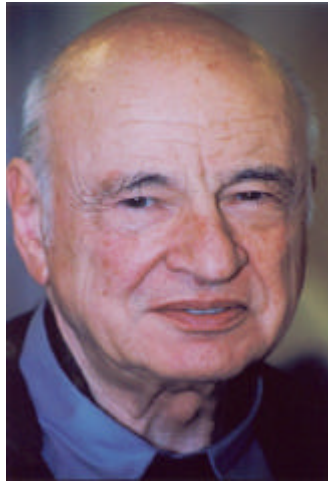

EDGAR MORIN

Mots clau en l'obra d'Edgar Morin

Civilització, Complexitat, Identitat, Mètode, Bucle, Ecologia de l'acció.

La recerca: la complexitat.

Edgar Morin (París, 1921), pseudònim del filòsof sefardita francès Edgar Nahoum, ha estat un dels pensadors més significatius de finals del segle XX, tant per la seva recerca sobre el significat del mètode com per la reflexió al voltant de la idea de "complexitat". Ja Gaston Bachelard havia afirmat que: "no hi ha res simple, només hi ha el simplificat". Ni els humans ni el món no són comprensibles dins un sistema determinista. La biologia, l'ecologia i la societat responen, finalment, a un mateix esquema: la complexitat, en què les parts interaccionen constantment entre si per constituir un tot organitzat. "Complexitat" és un concepte que, en bona part, deriva d' "informació". Si l'estructura de la realitat no és piramidal sinó que té forma de xarxa (sense un centre), la comprensió de l'home i de la societat ha d'assumir aquesta dada com a condició prèvia de la comprensió del món. En la concepció del món que defensa Morin, la incertesa ètica té a veure amb el caràcter no-previsible de l'acció humana; el fet que l'individu sigui –ahora i inseparablement– membre d'una espècie i d'una societat només pot ser pensat obviant qualsevol forma de simplificació determinista, de mecanicisme o de finalisme històric.

La filosofia de Morin és un "realisme complex": és a dir, està fonamentada en la idea que no hi ha una relació necessària ni immediata entre allò que els homes es proposen i el resultat, sovint insospitat, dels seus actes. Mentre que un "realisme simple" pensa que la realitat obeeix a la idea (i que les idees menen a algun ordre final, tipus "fi de la història") i un "realisme mecànic" veu el món com una màquina, la concepció que propugna Morin veu el món des d'un

“principi d’incertesa” segons el qual, les últimes conseqüències d’un acte donat no són previsible.

Com diu Emilo Roger Ciurana: “Un realisme complex és el que assumeix una incertesa ineliminable sobre la realitat: el que assumeix que els mètodes que apliquem a la comprensió de la realitat no són res sense una “estratègia de pensament” que els actualitzi en funció de la interacció entre les nostres idees i intencions i que el realment s’esdevé”.

A la seva obra “INTRODUCCIÓN AL PENSAMIENTO COMPLEJO” (Ed. Gedisa, Bcn, 2001) Morin considera que el problema del coneixement és, fonamentalment, el de l’organització. En les seves paraules:

“La causa profunda de l’error, no està en l’error de fet (falsa percepció), ni en l’error lògic (incoherència) sinó en el mode d’organització del nostre saber en un sistema d’idees (teories, ideologies)”

“Complex” és “el que està teixit junt”. La idea del “complex” podem exemplificar-la en el dibuix d’una catifa on trama i ordit s’impliquen i es necessiten. El pensament de la complexitat seria el que ens fa adonar (a través del que ell anomena “una ecologia de l’acció”) del fet que tot (les coses, les idees i la nostra manera de copsar-les) es teixeix conjuntament. La unitat de la recerca d’Edgar Morin es troba en l’afany per bastir un coneixement ni mutilat ni separat amb envans, que pugui respectar l’individual i el singular inserint-lo en el seu context i en el seu conjunt.

Hi ha tres principis que poden ajudar-nos a pensar la complexitat:

1.- Principi dialògic: L’ordre i el desordre són enemics: un suprimeix l’altre però, alhora, en determinats casos, col·laboren i produeixen l’organització.

2.- Principi de recursivitat organitzativa: Tot retroactua; els individus produeixen la societat i alhora són produïts per ella: no hi ha estructura lineal causa/efecte. Tot es produeix en un cicle, en un bucle, autoconstitutiú, autoorganitzador i autoproduïdor.

3.- Principi hologramàtic La part no pot ser concebuda sense el tot, ni el tot sense la part. En el nivell biològic, cada cèl·lula conté la totalitat de la informació genètica d’un organisme. El tot i la part formen part del mateix moviment.

“Complexitat” és, doncs, un intent de transcendir el reduccionisme (que només veu parts) i l’holisme (que només veu la totalitat). La idea d’un home i una societat) multidimensional s’enfronta necessàriament a tots aquells models de comprensió que (De Descartes a Marx) han intentat explicar-nos la realitat a través d’una sola dimensió de l’humà

La recerca: el mètode.

Quan Morin parla de “mètode” convé saber que un mètode és, per a ell, el que significava etimològicament aquest mot en grec: “un camí”, una estratègia d’aprenentatge. El mètode no és només allò que ens ajuda a aprendre (i el contingut de l’aprenentatge), sinó també –i sobretot– el que ens ajuda a “des-aprendre” i a enfocar allò que sabem d’una altra manera. Es tracta en definitiva d’un programa i d’una estratègia. Conèixer és per a Morin, “una estratègia” en funció de la interacció entre idees i intencions.

A “Tenir el cap clar” (1999; hi ha trad. Catalana, La Campana, Bcn, 2001). Morin pregunta: “Què és una cosa?” i respon:

“Cal ensenyar que les coses no són solament coses, sinó també sistemes que constitueixen una unitat que connecta parts diverses; no són objectes tancats, sinó entitats lligades inseparablement al seu entorn i que només podem conèixer de debò si les inserim en el seu context. Pel que fa als éssers vius, la comunicació que mantenen entre si i amb el seu entorn forma part de la seva organització i de la seva naturalesa mateixa”

El mètode seria, doncs, una estratègia o una eina per copsar la complexitat.

El mètode: més enllà de Descartes.

En aquest sentit el mètode en Morin és, exactament, el contrari del mètode cartesià: allí on Descartes proposava l’anàlisi i la divisió per parts, Morin reivindica una percepció global i integradora de la realitat. Si per a Descartes el mètode serveix per a augmentar el coneixement, Morin creu que el mètode ha de servir, fonamentalment, per fer-nos adonar del que no sabem i de les perspectives que no hem copsat.

Com diu Morin a: “Els 7 sabers necessaris per a l’educació del futur”.

“ El paradigma cartesià separa el subjecte de l’objecte, amb una esfera pròpia per a cadascú: la filosofia i la investigació reflexiva per una banda, la ciència i la investigació objectiva per un altre. Aquesta dissociació travessa l’univers d’una banda a una altra:

Subjecte/Objecte
Ànima/Cos
Esperit/Matèria
Qualitat/Quantitat
Finalitat/Causalitat
Sentiment/Raó
Llibertat/Determinisme
Existència/ Essència

(...) Aquest paradigma determina una doble visió del món, en realitat, un desdoblament del mateix món: per una banda, un món d’objectes sotmesos a observació, experimentació i manipulació; per l’altra un

món de subjectes plantejant-se problemes d'existència, de comunicació, de consciència, de destí...”

Però el cartesianisme ja no és adient perquè “torna invisibles” elements fonamentals en el coneixement: el context, el global, el multidimensional, el complex... Un mètode filosòfic seria, doncs, no pas allò que ens fa “més savis” (o més “avisats”) sinó –i sobretot– el que ens fa conscients de les diverses articulacions, sovint impensades i imprevisibles que poden arribar a tenir les coses. En definitiva, allò que “veiem massa clar” és sovint el que ens dificulta mirar d'una manera adient. La distorsió del que sabem crea “zones d'ombra” que ens fan insensibles a l'inesperat i al divers. Un pensament de la complexitat hauria de ser, doncs, una eina que sigui alhora prou reversible per tal de fer-nos adonar de la diferència.

- La ciència clàssica (la del paradigma racionalista) estava fonamentada en la noció d'ordre. Era una concepció determinista i mecanicista: tot el que “no quadrava” o implicava desordre havia de ser exclòs o era senyal d'un error de coneixement. El pensament de la complexitat no vol ser una apologia del desordre, ni de l'exclòs: senzillament posa en diàleg les idees d'ordre, de desordre i d'organització, per tal de mostrar que el desordre és també un moment de l'organització.
- El segon concepte bàsic de la ciència clàssica és el de “separabilitat”. Tot s'ha de poder separar en conceptes més simples. Morin, però, considera que el coneixement ha de ser tant integrador com separador i que copsar només una ara del procés és no comprendre'l.
- El tercer element de la ciència clàssica era la lògica deductivo/ inductiva/ identitària. Però la idea mateixa de les lògiques borroses [fuzzy] trenca també aquest paradigma, en mostrar que l'ambigüitat és al cor mateix de molts conceptes que no es poden comprendre en un context binari.

El mètode cartesià era, doncs, reductiu: passava del tot a la part i menystenia la reconstrucció del tot. Morin, per la seva banda, proposa un mètode reconstructiu.

Al seu llibre “Terra-Pàtria” (traducció castellana a Ed. Kairós, Bcn, 1993), i més concretament al capítol “L'impossible realisme”, Morin defensa que: “Qualsevol coneixement, inclosa qualsevol percepció, és traducció i reconstrucció, és a dir, interpretació”. El reconeixement de la complexitat no atorga la certesa sinó que ens ajuda a descobrir l'incertesa i “els forats negres” del nostre coneixement. O com diu ell mateix al text esmentat:

“La realitat no tan sols està feta d'immediatesa.
La realitat no és llegible, amb tota evidència, en els fets.
Les idees i teories no reflecteixen sinó que tradueixen la realitat d'un mode que pot ser erroni.
La nostra realitat no és altra que la nostra idea de realitat.
La realitat depèn, també ella, de l'aposta.

En aquest cas, en la dificultat de reconèixer la realitat, podem fer una pregunta: ¿és realista ser realista?

El petit realisme que creu que la realitat és llegible i només veu l'immediat, és cec. Com deia Bernal Groethuysen: “¡Ser realista, quina utopia!”

Quatre eixos i dos mots bàsics del pensament d'Edgar Morin:

Posats a resumir les seves aportacions a una antropologia filosòfica i, per extensió a una teoria del coneixement, el propi Morin considera que hi ha quatre grans eixos del seu pensament:

1.- Complexitat i organització: El funcionament del pensament és més semblant al d'un organisme viu (amb les seves singularitats i ombres) que a una mecànica que obeeix lleis universals.

2.- Complementarietat i tensió de contraris: Cos i ordre, objectivitat i subjectivitat, llibertat i limitació, lògica i fantasia imaginativa han de ser associades per tal de comprendre el real.

3.- Processos: Les aparents estabilitats només són un cas particular del moviment. Tot sistema tancat i fix es degrada: “tot el que no es regenera, degenera”.

4.- Irreversibilitat de l'ascens de la consciència: A través d'atzars i regressions, per assaigs i error, res no ha pogut impedir mai que la consciència (en el doble sentit de coneixement i de consciència d'un mateix) progressi sobre el planeta.

Arrelats en aquests quatre eixos, Morin proposa dos conceptes que clarifiquen o arrodoneixen la idea de complexitat:

- “Bucle” (a través del qual es vol indicar la interpenetració de les coses en sentit de mútua implicació). El bucle és el procés autoregulator, la forma (“retrogressiva”, per emprar una noció de Salvador Pániker) en què el passat i el present s'interelacionen. La complexitat sempre està relacionada amb l'atzar. El concepte de bucle fou introduït per Norbert Wiener: pot ser retroactiu (en feed-back) o recursiu (autoorganitzatiu). Però l'important és que trenca la causalitat lineal: la causa actua sobre l'efecte i l'efecte sobre la causa “com en un sistema de calefacció en què el termostat regula la marxa de la caldera”. Descobrir que les coses (i els homes) tenen derives insospitades i estar amatent a la possibilitat d'aquesta irrupció implica també una exigència ètica. Seria ingènua una forma de “progressisme” abocada al futur que no tingués la lucidesa (política) de copsar que el temps no té una estructura lineal, i que els diversos modes del temps es retroalimenten.
- “Ecologia de l'acció” és un concepte que deriva de l'ecologia de l'esperit [“Ecology of Mind”] de Gregory Bateson i de la teoria dels actes (Moles, Rohmer...); i que, emprat per Morin, significa que la realitat s'ha de

copsar com una xarxa de relacions plurals i imprevisibles (però mai no com una estructura piramidal o de centre/perifèria). La relació interactiva entre intel·ligència/ pensament/consciència (o entre art/estratègia) és una dada que tindrà a més, una implicació política bàsica en el seu enfrontament amb les formes polítiques totalitàries que són sempre formes de pensament lineal. Assumir el principi de l'ecologia de l'acció significa adonar-se que qualsevol acció ha d'estar oberta a l'accident, a l'inesperat i al nou. Qualsevol acció comença a escapar a la intenció dels qui l'han provocada quan entra en el joc de les múltiples intro-retroaccions del medi en que intervé.

De la mateixa manera que en meteorologia es parla de "l'efecte papallona" (és diu –exagerant, per cert– que una papallona que vola a Austràlia pot provocar un tornado a Nova York), també cal ser conscients que en el paradigma de la complexitat, tot interrelaciona amb tot d'una manera sovint imprevisista i imprevisible. En política, per exemple, fets infinitament petits (mínimes vanitats de líders poderosos, per exemple) poden tenir unes conseqüències brutals. I el mateix succeeix en altres àmbits socials. L'ecologia de l'acció és una eina per a fer-nos adonar de l'emergència de l'impensat i del trencament de l'ordre en un context de múltiples interrelacions.

L'ecologia de l'acció està estretament emparentada a la lògica dels conjunts imprecisos [fuzzy sets] perquè en la mesura que la realitat deixa de ser descrita en termes unívocs cal, per contra, accentuar la interacció ecològica dels diversos elements d'un sistema.

L'Autoètica.

La teoria de la complexitat d'Edgar Morin implica també una ètica i una antropologia. Morin ha defensat el concepte d'"autoètica" i ha proposat no considerar l'home om un "sapiens-sapiens", sinó com un "sapiens-demens".

Com diu a "Amour, poésie, sagesse":

“L'autoètica és, en primer lloc, una ètica de la comprensió. Hem de comprendre que els éssers humans són éssers inestables, en què hi ha la possibilitat del millor i del pitjor (...) hem de comprendre que tenen múltiples personalitats potencials i que, depenent dels esdeveniments, dels accidents que els succeeixen poden alliberar-ne alguna d'elles”

A "Mes démons", Morin recull una màxima de Lichtenberg: "regla d'or: no jutjar els homes per les seves opinions, sinó per allò en què les seves opinions els converteixen".

L'autoètica es compon de tres elements:

- 1.- Una exigència d'autocrítica.
- 2.- La consciència de la complexitat de les derives humanes.

3.- Una moral de la comprensió (i no del judici).

L'autoètica consistiria, fonamentalment, en una "ètica de la comprensió". Recollim-ho en un fragment de "Mes démons":

""[L'autoètica] ens demana no cedir als deliris ni a les histèries, però comprendre-les en els altres. Ens demana no cedir a la intimidació. Ens demana lluitar contra l'adulteració (...) ens incita a la vigilància. Entenem-nos: la vigilància no és la sospita permanent sobre altri, sinó l'estat de vigília sobre un mateix""

"Autoètica" seria així, una mena de "cultura psíquica" o existencial basada en una concepció activa de la tolerància que: "ni excusa, ni acusa". Hom podria considerar això com una forma d'estoïcisme de la modernitat, però Morin insisteix que ell és un epicuri (per la seva trajectòria humana vitalista i per l'exigència de gaudi del present) obert a l'estoïcisme en la mesura que considera que, en el fons, el Caos i el desordre són la naturalesa mateixa de l'ésser.

La concepció de l'home com a "sapiens demens".

A "Le paradigme perdu" Morin complementa la seva ètica amb una antropologia pessimista. L'afirmació central és que l'home és un "sapiens-demens" o, en altres paraules, que l'humà –com a ésser que viu en la més pregona indeterminació– no ha de definir-se tan sols per la seva racionalitat sinó, i sobretot, per la seva "dèria", pel seu "entestament" o, en definitiva, per l'estranya capacitat d'enamorar-se de les seves idees sense ser capaç de copsar el límit en què un concepte passa a ser un tòpic –o una idea es torna un prejudici. En el humans, la "sapiència" i la "demència" no són separables. L'element cognitiu no es pot separar de l'existencial i de l'emotiu; cal treure conseqüències ètiques i antropològiques serioses d'aquest fet.

La idea del "sapiens-demens" no fa altra cosa que treure les conclusions més adients de la teoria del "cervell triúnic" de Mac Lean. Per a aquest autor, l'home no està sotmès al control jeràrquic de la raó neocortical, sinó que en el cervell humà coexisteixen "tres cervells": el paleocòrtex reptilià, font de l'agressivitat i de les funcions primàries, coexisteix amb el mesocòrtex de les aus i els antics mamífers (on regeix l'afectivitat i la memòria a llarg termini) i amb el neocòrtex que es desenvolupa extraordinàriament en els humans i que seria l'element lògic i abstracte.

Si som coherents amb aquesta descripció del cervell, resultarà que l'home no té una sola personalitat sinó moltes. La nostra personalitat no cristal·litza en un sol motlle sinó en varies que ocasionalment podem emergir àdhuc de manera impensada. La nostra història no és només la història de la nostra raó, sinó també la de la nostra ceguesa. La capacitat per "enamorar-nos" de les nostres neurosis, per entestar-nos en l'absurd o per imaginar l'irreal no és només un perill; també constitueix una oportunitat.

L'ètica de la comprensió sorgeix del fet de saber que l'home és, en ell mateix, un ésser no previsible, ni determinable, dotat d'un cervell que ens fa aptes per al millor i per al pitjor. La interferència entre la percepció real i els brots imaginaris no condueixen només a il·lusions i deliris, sinó també a la imaginació creadora.

L'ètica de la perdició.

L'ètica de la comprensió es complementa amb el que Morin anomena també una "ètica de la perdició" que de fet és una ontologia. Igual com els antics estoics i epicuris consideraven que l'ètica era inseparable de la física, també Morin considera que la seva ètica pot (i ha de ser inclosa) com a corol·lari en una física que es pren seriosament les conseqüències del segon principi de la termodinàmica. Si a nivell còsmic tot tendeix al desordre entròpic, llavors és clar que els humans "estem perduts" en el més profund sentit del mot: altrament dit, tot –i nosaltres en el tot– tendeix a la mort, a l'oblit, a la "perdició". La comunitat dels perduts (no la dels salvats) és la font de la fraternitat humana. L'ètica no ofereix ni salvació ni promesa i –en conseqüència– no pot ser aliena a la idea d'incertesa i de contradicció del paradigma de la complexitat. Com diu ell mateix a "Mes démons": "És una que ens demana exigència per a nosaltres mateixos i indulgència per als altres i no a la inversa".

L'ètica de la perdició significa una "resistència a la crueltat del món". En un cosmos atzarós i entròpic, l'ètica (la comunitat dels "sapiens-demens, dels perduts...") és un intent, sempre provisional, de posar sentit i ordre allí on senzillament no n'hi ha.

Sovint quan llegeixo Morin em ve a la memòria la vella frase central del Qohelet [Eclesiastès] "Que tot és vanitat". Com en el llibre sapiencial, la idea bàsica de la seva obra és que (a través de "bucles", "ecologies de l'acció", "sapiens-demens" etc) "no queda pas més de l'home que de la bèstia, perquè tot és vanitat". (Ecle 3:19). Cal, en definitiva, aprendre la lliçó de l'humilitat.

Com el vell savi jueu Morin podria dir: "he vist que no hi ha res millor per a l'home que fruit de les seves obres, ja que aquesta és la seva paga". Viure el present amb consciència que cap moment històric no dirà la darrera paraula sobre res. "Complexitat" i "perdició" impliquen una concepció del món oberta a l'impensat i al divers. Potser aquesta és un lliçó que els humans sempre hem de tornar a escoltar.

L'obra:

Edgar Morin ha estat un pensador especialment fecund, tant per la forta càrrega intuïtiva d'alguns dels seus conceptes (aplicables a àmbits que van de la biologia a la pedagogia) com per la gran quantitat de llibres que ha escrit.

En aquest sentit:

- Ha fet recerques en sociologia contemporània (*L'Esprit du Temps, La Métamorphose de Plozevet, La Rumeur d'Orleans...*)
- S'ha esforçat a concebre la complexitat antropològica, incloent-hi la dimensió biològica i la dimensió imaginària (*L'Homme et la mort, Le Cinéma ou l'homme imaginaire, Le Paradigme perdu*)
- Ha enunciat un diagnòstic i una ètica per als problemes fonamentals del nostre temps (*Pour sortir du XX Siècle, Penser l'Europe, Terre-Patrie*)
- Finalment, s'ha consagrat –des de fa vint anys– a la recerca d'un Mètode, útil per afrontar el desafiament de la complexitat imposa actualment no tan sols al coneixement científic, sinó als nostres problemes humans, socials, polítics... (*Le Méthode: 1.- La Nature de la nature, 2.- La Vie de la vie, 3.- La Connaissance de la connaissance, 4.- Les Idées, 5.- L'Humanité de l'humanité*, publicat l'any 2001). Aquesta recerca desemboca en una proposta de reforma del coneixement.

Obres (en català)

Els meus dimonis [Autobiografia] Ed. Proa, Bcn, 1995

Els 7 coneixements necessaris per a l'educació del futur Centre Unesco de Catalunya, Bcn, 2000

Tenir el cap clar. Per organitzar els coneixements i aprendre a viure. Ed. La Campana, Bcn, 2001

Joseph Maila – Àngels Roque (eds.) : *Els reptes de la interculturalitat a la Mediterrània*. Inclou l'article de Morin: "Si t'oblidés, Salònica"..."

Edgar Morin fou guardonat amb el VII è Premi Internacional Catalunya. La seva influència en pensadors d'aquí com Salvador Pániker i Xavier Rubert de Ventós és prou òbvia. Va donar un curs sobre "Ètica de la Complexitat" a la Càtedra Ferrater Mora de la Universitat de Girona, el juny de l'any 2002.